

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1013-1031	Ниш	јул - септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 316.722 + 316.647.5 : 2 (497)

Прегледни рад

Примљено: 29.11.2011.

Ревидрана верзија: 11.08.2012.

Владан П. Станковић

Институт за политичке студије

Београд

СУКОБИ ЦИВИЛИЗАЦИЈА НА БАЛКАНУ И МОГУЋНОСТИ ЊИХОВОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА*

Апстракт

Кроз овај рад аутор се позабавио темом сукоба различитих цивилизацијских, културних, историјских, верских и националних ентитета на Балкану, те могућностима њиховог превазилажења у контексту трајног помирења. Практични значај истраживања огледа се у подстицању верске и националне толеранције, културе међуверског дијалога и основних тековина цивилизацијског разумевања (као предуслова за бар заједнички суживот на простору измешаних духовних, културних и цивилизацијских особености). Аутор у раду примењује читав сет разнородних метода, попут метода посматрања, анализе садржаја, метода унакрсних култура, али и упоредни, развојни и социоисторијски метод... Истраживач у раду, као легитиман приступ, користи и низ мапа, којима настоји да дочара стања и тенденције које истражује. Основна хипотеза од које истраживач полази јесте да је простор Балкана место сусрета више цивилизација, које су врло често испреплетане на заједничком простору. То за последицу има неколико посебних хипотеза: да су предметне цивилизације просторно међусобно сукобљене; да су духовне, културне и цивилизацијске разлике толико изражене да је њихово помирење на вечитом преиспитивању; да је могућност измирења отежана чињеницом да су конфликти усађени у структуре дугог трајања (идеје, менталитет, навике, вредности, обичаји...). Ипак, на самом крају рада, аутор предлаже и извесне мере за превазилажење проблемске ситуације и разрешење тињајућег конфликтног стања.

Кључне речи: Балкан, помирење, религија, цивилизација

stvlada@sbb.rs

* Рад је реализован у оквиру пројекта Института за политичке студије у Београду: „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (2010-2015), заведен при министарству под бр.179009, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

THE CLASH OF CIVILIZATIONS IN THE BALKANS AND THE POSSIBILITY OF OVERCOMING IT

Abstract

In this paper, the author deals with the conflicts between different civilizations, i.e. the cultural, historical, religious and national entities on the Balkan peninsula, as well as with the possibilities of overcoming those challenges in the context of permanent reconciliation. The practical significance of this research is reflected in supporting the efforts for religious and national tolerance, nurturing the culture of inter-religious dialogues and an understanding of the main achievements of civilization (at least as a prerequisite for coexistence in a common area of mixed spiritual, cultural and civilization characteristics). This paper applies a set of various methods, such as methods of observation, content analysis, cross-culture methods, and comparative, developmental and social-historical method. In the work, the researcher uses, as a legitimate approach, a series of maps, by which he tries to recreate the conditions and investigate the trends. The researcher's main hypothesis assumes that the Balkan region is the meeting point of civilizations, which are often intertwined in the common area. Several specific hypotheses follow: that these civilizations pretend to the same space areas, that spiritual, cultural and civilization differences are so pronounced that their reconciliation is constantly being challenged, that their reconciliation is difficult due to the fact that these conflicts have long been embedded in the long-lasting structures, such as ideas, mentality, habits, values, and customs). However, at the very end of the paper, the author proposes some ways to overcome the problem and resolve the state of smouldering conflicts.

Key Words: The Balkans, Reconciliation, Religion, Civilisation

УВОД

Велики амерички политиколог и социолог Семјуел (Симеун) Хантингтон у својим књигама назначио је поделу света на велике наднационалне цивилизацијске целине. По њему, точак историје ће се у процесу глобализације зауставити негде на средини: између националних држава и унификованог глобалног ентитета људске врсте. Тако је точак застао на нечему што би могли назвати културноцивилизацијске целине. Тако нпр. ову поделу налазимо код Хантингтона (Huntington):

„Цивилизацијски идентитет ће бити све важнији у будућности, а свет ће бити обликован у великој мери од међуделовања седам или осам главних цивилизација. Оне укључују: Западну, Конфучијанску, Јапанску, Исламску, Хинду, Словенско-православну, Латинско-америчку, а можда и Афричку цивилизацију. Најважније сукоби у будућности ће се десити дуж културних шавова раздвајања ових цивилизација, једних од других” (Huntington, 1993, стр. 25).

Следећи ту логику Хантингтон је свет поделио на неколико цивилизацијских басена, а следећи логику Хантингтона ми ћемо овде, смело, устврдити да се на Балканском полуострву сусрећу чак три велике цивилизације, па је отуда овај део света један од најзначајних за интердисциплинарна истраживања: културолога, социолога, политиколога...

ГЕОГРАФСКА ПРОТЕЖНОСТ ЦИВИЛИЗАЦИЈА НА БАЛКАНУ – ПРОЦЕПИ ВЕРСКОГ И ЕТНИЧКОГ

На крајњем западу Балканског полуострва простире се западно-хришћанска или *католичка* (*римокатоличка*) цивилизација која се на Балкану протеже: од улаза у Бококоторски залив на крајњем југу, потом вијуга западним током долине Неретве, својим јужним ободом захвата горње границе Ливањског поља, протеже се дуж далматинске обале, избијајући на Горски Котар, Кварнер и Истру, све до маленог балканског дела Словеније. Католичка цивилизација је у фрагментима присутна и у северној и северозападној Албанији (јужно од Проклетија, преко источне Малесије до Скадра и ушћа Бојане у Јадран), потом у траговима у Боки которској, и знатније у централној Босни (Нови Травник, Витез, Бусовача, Кисељак...) са пар „депова” у босанској Посавини. Ако се изузму Албанци-католици, и ако се највећи део Словеније (и Словенаца) стави ван балканског простора, онда добијамо прилично сведену слику према којој је, данас, католички простор на Балкану везан готово искључиво за хрватски народ, било да он живи у Републици Хрватској или је размештен и расут по Федерацији БиХ (као један од три конститутивна народа пост-Дејтонске БиХ).

Када је реч о источној верзији хришћанства или *православној* цивилизацији, тада бисмо могли констатовати да је Балканско полуострво заправо у свом највећем делу простор православног духовноцивилизацијског записа – пошто се православље протеже на најширим просторствима Балкана. Међу носиоцима ове, како се још понекад истиче, византијске цивилизације, налазе се понајпре Грци (на југу Балканског полуострва, са Јужном Тракијом, Јужном Македонијом, Епиром, Тесалијом, Пелопонезом и острвима источног Медитерана). Северно од Грка распрострањени су јужнословенски народи: Бугари (у Северној Тракији, источно од врхова Старе планине, јужно од Подунавља и дуж Црноморске обале), Македонци (у северној Македонији), Срби (у сливовима Морава, Шумадији, Старовлаху и делом у Рашкој, те знатније на маленом простору северне косовске висоравни, те још знатније по ободима Динарских Алпа у Црној Гори, читавим током реке Дрине до Херцеговине, Боке и јужног Јадрана, те у Босанској Крајини). Коначно, једним делом, овом духовноцивилизацијског кругу припадају и Румуни (у Добруци и црноморском приобаљу до ушћа Дунава у Црно море).

На крају, у оквиру овог простора попут леопардових шара налазе се и повеће енклаве *исламске* духовне и културне цивилизације. На крајњем истоку је монолитни, исламски, европски део Турске (око Мраморног мора са излазом на Босфор, и дуж турског дела Црног мора). Потом, ту су и два „исламска цепа” у Бугарској (један на југу у Тракији, и један, мањи, североисточни, у бугарском Подунављу). Албански исламски простор запоседа не само читаву централну већ и највећи део јужне (али и појас северне) Албаније у Проклетијама, потом готово читаву западну Македонију и готово читаву јужну српску покрајину Косово и Метохију, те погранични појас Грчке у Епиру. Коначно, ту су енклаве муслиманско-словенског живља, који се данас у највећем броју изјашњава као Бошњаци (у Рашкој или Санџаку у Србији, на северу Црне Горе, и највише у централној Босни све до средњих токова Неретве до Стоца, као и у Цазинској Крајини).

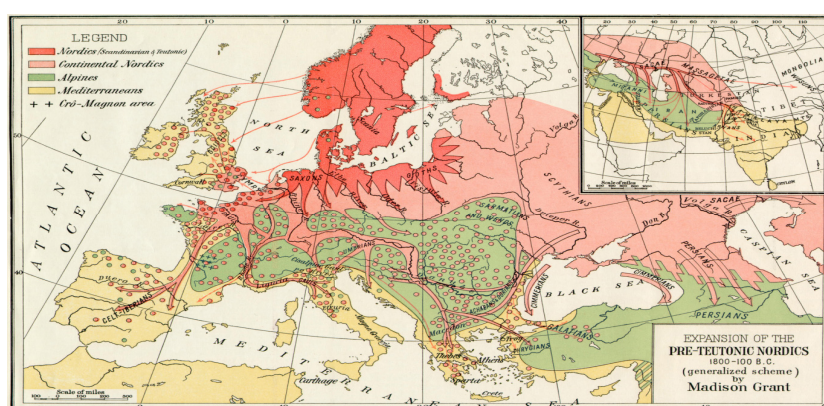
Приказ 1: Размештај цивилизација на Балканском полуострву

Figure 1: Types of civilization in the Balkan Peninsula

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ – СЕДИМЕНТИРАНЕ НАСЛАГЕ: РАСА, ЕТНОСА, НАЦИЈА, И ВЕРА НА БАЛКАНУ

Балкански простор у најранијим временима омеђен је расутим тачкастим цивилизацијама које су се простирале у ограниченим стаништима великих река. Најсавременија истраживања генетских хромозома уводе новине у изучавање раса, па се проширују знања и о животу људских врста на простору Балкана. Према сачињеним мапама танак простор приобаља Балканског полуострва у најранијим вре-

менима настањивали су *медитераниди* (тзв. *јужњаци*, или белци негроидних физиолошких карактеристика и темпераментног психокарактерног устројства). Средњи појас јужног и централну утробу Балкана настањивали су *алпидски народи* међу којима су најзначајнији *протокелти* (тзв. *мезијанци* или белци физиолошког и психичког склопа наслеђа атавизираног жутом расом). Коначно, у сливовима великих река северног Балкана (Саве и Дунава) забележено је и мање присуство народа из нордијске групе, који су на тај простор пристизали са севера европског тла (из Скандинавије, и нарочито из Прибалтика).¹

Приказ 2: Структура претектонске Европе и Балкана – распоред народа након отапања Великог глечера и формирања првих тачкастих цивилизација у Европи и на Балкану: 1. Нордиди – црвено (скандинавски/јарко црвено, и континентални/розе); 2. Алпиди – зелено; 3. Медитераниди – жуто

Figure 2: Structure of prior-Teutonic Europe and the Balkans – the location of the peoples after the Great glacier melting and the formation of the first dispersed civilizations in Europe and the Balkans: 1. Nordics - red (Scandinavian / bright red, and the Continental / pink), 2. Alpines - green, 3. Mediterraneans – yellow

¹ Расна парадигма од значаја је за антрополошка, карактеролошка и етнопсихолошка истраживања. Тако су многобројни научници утврдили различите поделе раса на европском тлу, па тиме и на Балкану. Рипли (*William Ripley*) познаје: *тевтонску*, *алпскокелтску* и *медитеранску* расу. Гинтер (*Hans Günther*) све расе у Европи и на Балкану дели на: *нордијску*, *алпску*, *динарску* и *медитеранску*. Док неки аутори овим класификацијама додају и *балтиде*, као посебан (под)расни тип. (О свему овоме више у: Orser, 2004, стр. 57-64).

До римских освајања овај простор света већ су испуњавали старобалкански народи: етнички Дачани на североистоку Балкана, етнички Трачани на истоку, грчка племена на југу и у Македонији, Илири дуж Динарских Алпа све до приморја и јадранских острва... Доласком Римљана на овај простор ситуација се унеколико мења. Са романизацијом прастановника Балкана расте утицај римске културе, обичајно право прераста у грађанско право Империје, додиром цивилизација Рима и грчких земаља утичу на појаву хеленизације... (Видети: Schevill, 1971, стр. 26-44). Са хеленизацијом Рима (и са романизацијом Грка) узраста Други Рим (Константинопољ), а са њим, неколико векова касније, Византијско царство.

„Римско државно уређење, грчка култура и хришћанска вера сачињавају подлогу развоја Византије. Византија настаје спајањем грчко-хришћанског духа са римском државном формом” (Ostrogorski, 1947, стр.9).

Одававање Рима и Константинопоља, тећи ће у непрекинутом низу од IV до XI века. Ицпочетка замишљен као Римско царство са два седишта: духовним у старом Риму, и световним у новом (Цариграду или царском граду), временом ће, са падом Западног царства, остати само царство на Истоку. Већ тада разједињене епархије и седишта хришћанског света задесиће спор око примата патријаршија. Захваљујући јакој централној власти у тада хегемонској византијској држави цариградски епископ маргинализује утицај јерусалимског и антиохијског патријарха и, после дуготрајних теолошких спорова са монофизитством, потискује утицај александријског епископата у Мисирији (данашњем Египту). Покушај обједињавања источних цркава завршио се ограничавањем деловања сиријске и палестинске цркве (Антиохија и Јерусалим), и маргинализовањем коптске цркве у Египту (Александрија). Оставши без подршке световне власти у Риму, римски епископ је започео мукотрпан процес осамостаљивања цркве од деловања и утицаја варварских владара који су похарали Западну Европу. У том осамостаљивању римски епископ најпре добија име *papa* (од *римски патријарх* – скраћено: отац, *pater* или папа).

„Отуда је римском епископу прво почело да се исказује посебно поштовање титулом *papa* (гр. *papas* – отац), иако је иста титула уобичајена за многе епископе или патријархе тога доба. (...) врло рано се јавио и назив *episcopus episcoporum* (episkop nad episkopima)” (Leposavić, 2005, стр. 494).

Временом ће, са теолошким концепцијским разликама источне и западне цркве, доћи и до све слабијег утицаја Источног римског царства (Византије) на просторе западних цркава. Цркве на Западу сада су већ обједињене око римског патријарха, папе, који настоји да ојача и централизује црквену управу.

Упадом номадских племена кроз Врата народа, из правца средњоазијских степа простором Балкана овладавају словенска племена са севера и североистока континента. Формирају се прве јужнословенске државе на простору Балкана: држава Хрвата, Срба и Бугара.

Приказ 3: Србија – од Неретве до Дрима, развијени средњи век
Figure 3: Serbia - from the Neretva to the Drim, High Middle

Када на самом почетку IX века папа Лав III крунише Карла Великог за цара Новог Рима, раскид Запада и Истока постаје и формалан. Запад више није признавао византијског цара за свог владара. У току векова који су следили заоштрава се сукоб Истока и Запада око догматских питања: (без)квасног хлеба, *filioque*-и, црквеног примата... (Видети шире: Поповић, 1912). Велики католички мислилац Ив Конгар о разлазу Источног и Западног хришћанства пише као о „дугом процесу узајамног удаљавања” (*estrangement*, што би на српском значило *устрањавање* или *пострањавање*). (Видети више у: Songar, 1954, стр. 92-95). Располућена црква сада се јасно разграничава на цркву источног и цркву западног обреда. Оне се све више удаљавају од прводобног истоветног наслеђа. Пошто границе епископија нису биле јасно разграничене то су се управо на Балкану преплитале на истој територији. Завршна фаза распопућивања једне цивилизације у две посебне десиће се 1054. године бацањем међусобних анатама. То је за последицу имало разграничење католичке и православне цивилизације чији су се, до данас неутврђени, лимеси провлачили дуж граница префектура римских тетрахија још из времена домината управо ту – на балканском полуострву.²

² Године 318. (или 324) цар Константин Велики реорганизује тетрахију и ствара четири префектуре од којих је једна *Praefectura Praetorio per Illyricum* – префек-

Приказ 4 и 5: Још је године 379. н. е. префектура Илирик подељена на западни и источни део – настаје она позната граница истока и запада на Дрини – при томе западни део се припаја Италији (Риму), док источни део остаје префектура, са новом престоницом у Солуну.

Figure 4 and 5: As early as in 379 AD the prefecture Illyricum was divided into the western and the eastern parts, and the well-known boundary between the East and the West was formed on the Drina river. The western part was annexed by Italy (Rome), while the eastern part remained a separate prefecture with the capital in Thessaloniki.

Након отоманских освајања структура становништва Балкана видно се мења. „После доласка Турака добар део становника Босне и Херцеговине примио је ислам, *потурчио се*, и вековима на свој начин колаборисао с турским окупаторима” (Долечек, 1993, стр. 37). Један део словенског живља бива протеран и одведен у ропство. Други део процесима исламизације мења не само свој верски, већ и културни, па чак и национални идентитет. За хришћански живаљ на Балкану било је нужно „да се покоре, признају муслимански суверенитет и пристану на плаћање данка – главарине (*мизје*)” (Танасковић, 2010, стр. 289). Сличан исказ налазимо и код Ранкеа: „Место да оснује своју државу, српски народ је био одређен да помогне да се турска (држава) подигне” (Костић, 2000, стр.9). Структура становништва у појединим вековима била је толико измењена да су до тада доминантно православни и католички хришћани у неким простори-

тура Илирик. Префектура Илирик са престоницом у Сирмијуму (Сремска Митровица) обухвата Панонију, западни и централни Балкан и Грчку.

ма Балкана постали мањина; они су били тек острва у исламско-сунитском мору отоманских провинција.³

Приказ 6: Остаци православног простора на Балкану под исламско-отоманском управом. Иза лимеса *Antemurale christianitatis* – улаз у нови век, XVI столеће

Figure 6: The remains of the Orthodox area of the Balkans under the Ottoman-Islamic rule. Behind the *limes Antemurale christianitatis* – 16th century

Крајем XVIII и почетком XIX века долази до покрета националног романтизма диљем европског Запада. Имајући заокружене националне државе још из времена просвећеног апсолутизма, ове су нације настојале да национално ускладе на принципима просторног. Тако је након грађанскобуржоаских револуција у Француској, Енглеској, а касније и у нпр. једној Италији, национално засновано на јединству језика, при чему су локални језици не само потиснути, већ је дошло и до асимилације великог дела етничких заједница у тим земљама. Касно обједињавање националног покрета на немачком говорном простору имало је за последицу узимање етничког принципа за полазну основу националног. Показаће се да је управо ова – етничка концепција изградње националног идентитета – ближа балканским народима од грађанског концепта нације.

³ Ислам је овде показао прагматичне одлике једне асимилационе религије. „У расправама о балканском исламу и његовим савременим преображајима, често се каже да су муслимани на Балкану следбеници Отоманске, прагматичне верзије исламског учења и његове праксе. Несумњиво да је то истина” (Видети више у: Tanasković, 2007, стр.12).

„...током XVIII века... Западне државе, а касније и Русија, стекле су право да штите не само своје поданике, који су тренутно боравили на територији османске државе (*мустемене*), већ и етничке заједнице... Притсци споља резултирали су у дефинисању мањина, које су придигле главу у исто време стварајући здраву основу за свој национални препород” (Коцић, 2010, стр.143).

Тако су на Балкану још током читавог XIX века бујали национални покрети засновани на етничком принципу.

„Најзначајније опште спољнополитичке околности које стварају политичку подлогу у прилог формулисања народносног решења за европску Турску јесу:

1. стабилизовање турске границе према Аустрији (линија: Сава-Дунав, Оршава-Трансилванија)
2. прерастање православља од верске догме о хришћанској дужности у хеленофилство и у идеју о словенском јединству
3. потенцијална опасност да национално-ослободилачки покрети Срба и Грка... не постану оруђе у рукама неке велике силе” (Алексић Пејковић, 1997, стр.41).

Устаничка Србија била је прва национална држава на Балкану (1804-1813). У Аустроугарској монархији Хрвати су већ представљали *corpus separatum*, а Срби су добили и сопствену територијалну аутономију кроз Српско Војводство – Војводину. Крајем XIX века створено је неколико независних држава које су се, што ратом што дуготрајном борбом мирним путем, издвојиле из загрљаја „болесника са Босфора” – Турске. У „мору ислама” избила су на површину „православна острва”: Грчка (1821), Србија (1878), Црна Гора (1878) и Бугарска (1908)...

Приказ 7. Новоформиране балканске државе: архипелаг у отоманском мору „европске Турске”

Figure 7. The newly formed Balkan states: The archipelago in the „Ottoman Sea” of the European Turkey

Балкански ратови протерују Турску са балканских простора до пред Цариград. Па ипак, у многим балканским државама процеси исламизације су оставили трага. Асимилација хришћана у турско доба била је последица деловања ригидних обичаја који су фаворизовали муслимане спрам хришћана са једне стране, али и државног притиска вршеног путем несносних пореза и имовинске обесправљености са друге стране. „У исламском се друштву ропство и власт одржавају у правној хармонији. Једна страна оправдава постојање друге” (Екмечић, 1997, стр.16). Тако је у знатном делу од Аустроугарске анектиране Босне (и нешто мање јужније у Херцеговини) остао знатни број муслимана, баш као и у Рашкој, у Метохији, западној Македонији, Тракији и Добруци. Стварање јужнословенске заједнице народа, међутим, није решило основна питања сукоба на Балкану.

Други светски рат донео је нову прекомпозицију снага, и масовне злочине на рубовима цивилизација. Након рата просторе Балкана заплъускују комунистичке диктатуре, а национално питање се различито третира. У националним државама попут Румуније и Бугарске национално и верско је потиснуто, али је колико-толико присутно. У вишенационалној и мултиконфесионалној Југославији национално и верско се не само обуздава и занемарује већ се са њим и обрачунава. Ту је национално и верско виђено као опасност и чак сметња изградњи југословенске заједнице народа. Томе је свакако допринело и произвољно повлачење граница које су довеле до међуетничких и међуверских сукоба на просторима бивше Југославије, током деведесетих година XX века.

ВЕРСКО НА РУБОВИМА ЦИВИЛИЗАЦИЈА НА БАЛКАНУ

Балканско полуострво испреплетано је сударом трију великих цивилизација и двама религијама: две од њих су хришћанске конфесије – католичка и православна – једна је исламска религија. На овим просторима хришћанство је присутно већ готово две хиљаде година, док је ислам присутан нешто више од 500 година. Иако су православље и католичанство, практично, две стране исте хришћанске вере, приступи се ових конфесија толико разилазе у својим друштвеним манифестацијама да можемо рећи да се ради о две различите цивилизацијске матрице. Сличан је случај и у оквиру ислама када се ради о приступима сунита и шиита, с том разликом што су на Балканском полуострву, деловањем Османлија, присутни само сунити. Дакле, овде ћемо због простора сажето размотрити основне разлике и сличности верског код римокатоличких и православних хришћана и код сунитских муслимана.

Ако се изузму обредна или чисто догматска неслагања, око: (без)квасног хлеба, питања чистилица или епископалне незаблуди-

ности, разлике које су фундирале настанак различитих цивилизација могле би се свести на проблем Св. Тројице (Св. Тројства) и *filioque*.⁴ У основи, православље је окренуто појавама (феноменализам) и личностима (персонализам). То за последицу има интегралан или холистички доживљај непоновљивих људских личности, контемплативну побожност, духовно калемљење божанског у пали свет, монахизам као идеал, фетиш сила и моћи, етатизам као приступ, уметнички минимализам утиска (огледала лица), широке слојеве паганских наслага (на које је тек понешто накаламљен хришћански обредни ритуал). Са друге стране, католичко крило хришћанства одликује окренутост појмовима (логизам) и антрополошки песимизам. Човек је толико пао да тек изабрани могу бити спасени, али за остале је обезбеђено стање блаженства уколико се држе црквеног наука. Црква открива Логос, пале епифаније Доброг, Лепог и Истинитог кроз идеје, вредности и нормативни систем, које се *filioque*-ално спуштају у онострано. Друштвене последице оваквог учења испољавају се кроз: изградњу врта божијег на земљи, друштвени функционализам (јасну стратификацију у друштву), отклон од овосветовних сила и моћи, зазир од државне силе, уметничку раскош кроз утискивање Божијег Логоса у материјални свет, христијанизацију паганских наслага кроз делатност активних монашких редова и лаичког апостолата и сл... (О утицају црквене догматике на вредносне системе православних и католичких друштава и њихов друштвени развој видети: Станковић, 2011).

Коначно, ислам се од хришћанства подоста разликује у учењу, али са хришћанством, може се то рећи, дели и неке заједничке корене. Тако нпр. ислам прихвата Исуса Христа као историјску личност и уважава Нови завет, а хришћане назива „људима књиге“. Па ипак, оснивач ислама Мухамед и његови следбеници (муслимани) сматрају да је баш као и јудаизам и хришћанство претрпело видне измене, и да је право и дословно тумачење Божје речи дошло тек кроз *Последње речи*, *Печата пророка* – Мухамеда. Оно што разликује сунитски ислам од хришћанства јесу следеће кључне чињенице: строги и недокучиви монотеизам, ропство слову Курана, посредовање анђела уместо Сина и Св. духа између људи и Бога, и апсолутна предестинираност човека Божанској вољи која се меша и интервенише у свакодневном свету. (Јанулатас, 2005, стр.121-130).

Неспорно да су овакви духовни и културолошки раседи кључно утицали на карактер, менталитет, навике и обичаје људи на

⁴ О проблему происхођења Св. духа „из Оца и Сина“ (*filioque*) или само „из Оца кроз Сина“ (православље) написано је много студија. Међу њима најстарија је студија Томе Аквинског, која је управо са сударом цивилизација на Балкану угледала поново светлост дана на овим просторима. (Видети: Akvinski, 1992, стр.141-222).

просторима Балкана. Тако је католичка цивилизација, са линеарном представом о времену, створила активног субјекта, човека свесног задатка који стреми идеалу. Са друге стране предестинираност ислама је насупрот неуротизованом човеку Западне цивилизације створило појединца који се мири са постојећим, систем у коме се конзервирају односи – једно посве статично друштво. Вера Ерлих (Erlich) наводи један класичан исказ Оријенталца: „Када дође нешто добро, не радујем се нарочито, можда се крије нешто жалосно иза тога. Када дође жалосно, знам да иза тога мора доћи радост” (Erlich, 1964, стр. 344).

Православље ту стоји негде по среди, али ипак у многим стварима холистички схваћеног друштва ближе исламу. Овде су промене и настојања да се преуреди свет стављене по страну, економија потреба и економија опстанка толико су преовладавајуће да је сваки већи напор осуђен на неуспех.

ГЕОПОЛИТИКА НА РУБОВИМА БАЛКАНСКИХ ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Балкан представља важну раскрсницу путева између Мале Азије и дубине европског тла, али и Источне Европе и Медитерана. Услед тога, управо овде, на размеђу путева северозапада и југоистока те североистока и југозапада укрштали су се интереси великих цивилизација: телурократије православне Русије са једне и туранско-исламистичке Турске са друге стране, и таласократија протестантско-секуларистичке Англоамерике са једне стране и католичког Ватикана са друге стране. Свака од ових великих цивилизација је настојала да под своје стави или бар омеђи део простора Балкана. Историја је указала на пресудан утицај два геополитичка конституента, који су деловали у ривалству и непријатељству, па у поновном садејству и сарадњи. Ради се о геополитичкој оси: северозапад→југоисток.

Од XV до XIX века Отоманска империја директно је управљала читавим Балканом. У том периоду долази до значајне исламизације маса, а појединим балканским народима претио је и физички нестанак. „Од треће деценије XVI века исламизација је почела да узима маха на централном делу Балканског полуострва. [...] Многи прагматични хришћани, незадовољни стањем у које их је османско освајање бацило, нашли су излаз у промени вере” (Коцић, 2010, стр.114 и 120).

Од XIX века наовамо посредни геополитички утицај преузима Енглеска, која најпре делује на овим просторима индиректно помажући бечки двор и хабзбуршку владајућу кућу, али и помажући независност појединих балканских краљевина: Грчку понајвише (која поседује мора и луке), и нешто мање Србију. Утицај британског царства доживљава свој зенит након Првог светског рата, са јачањем

свеопште светске моћи владајуће куће Виндзор. Присуство британских интереса на балканским просторима огледа се у поткупљивању и постављању агената утицаја моћи на кључна места у политици, привреди, култури и управи у матичним балканским државама... Након другог светског рата, са опадањем колонијалних моћи, присуство Британије на овим просторима остварује се кроз доминацију САД и НАТО-а у Европи. Тај утицај Англоамерике на Балкану остварује се понајпре и понајвише у кључној геополитичкој земљи – Грчкој, и нешто касније, у извлачењу социјалистичке Титове Југославије из Источног блока и њеној најпре неутрализацији, те накнадној инструментализацији кроз Покрет несврстаних. Падом Берлинског зида Источни блок се руши попут куле од карата и једна по једна земља Балкана приступа евроатлантском безбедносном кишобрану. У то време англоамерички северозапад процењује да је немогуће ставити под исти кишобран непослушне Србе, који се не одричу оружане позиције хегемона на просторима Западног Балкана са значајним телурократским ослањањем на већ распали Источни блок и дезорјентисану Русију. Следи кржави распад Југославије, и даље разбијање и геополитичко изоловање Србије. Данас је Балкан у основи стављен под тврду контролу англоамеричког утицаја, коју диктирају како облици тврде тако и форме меке моћи. Тврда моћ се огледа у стационарању војних база НАТО-а у овом делу света, и успостављању контроле над ваздушним и морским саобраћајем, а мека моћ у наметању цивилизацијских вредности: глобалистичке модернизације, људских права, политичкопредставничке демократије, тржишне економије и приватних слобода појединаца и мањинских група.

Исламистичка Турска (иако прилично секуларизована) на просторе Балкана и данас доноси ислам, али и настојања да обједини читав простор Балкана у неку врсту привредног новоотоманског комонвелта, представљајући се чак и као носилац византијског историјског наслеђа. Турски интереси се разликују од земље до земље. Тако су ти интереси стратешки најизраженији у БиХ (нарочито у Федерацији БиХ), „чак и кемалистички, тј. секуларно уређена Турска је Босну доживљавала као део своје баштине” (Јевтић, Пецељ, 1995, стр. 30) и Албанији, и нешто мањи у Србији, Бугарској и Црној Гори. И док су словенски муслимани (или Бошњаци како сада себе зову) приграбили Турску као свог заштитника (иако са етничким Туранима немају много везе); албански фактор тек нешто мало суздржаније сарађује по свим битнијим геополитичким питањима са новом империјом са Босфора. Неспорно је да сама Турска не стоји иза пројекта Велике Албаније, али је исто тако евидентно и да благоданско гледа на процес албанизације и ширења ислама у балканском региону света који је већ увелико захваћен процесима глобализације и пе-

риферизације.⁵ Како ће се према Турској у региону поставити Бугарска, а нарочито Србија – остаје да се види. Проамерички режими Бугарске и Србије за сада анестезирају сваки политички конфликт са турским настојањима, и исказују хтење ка привредној и културној сарадњи. Хоће ли тако бити и у будућности, са јачањем улоге Русије на простору Балкана, остаје да се види...

Када је реч о руском геополитичком присуству на Балкану онда ваља истаћи да се улога Русије, као јединог преосталог великог носиоца православне цивилизације, први пут на просторима Балкана јавља са изласком царске Русије на Црно море, и са њеним настојањима (током XVIII века) да изађе на топла мора европског Средоземља: преко Цариграда на Босфор и преко јужног Јадрана. У том настојању велику улогу требали су да одиграју православни јужнословенски народи. Да би Запад спречио настојања Русије да, преко Србије и Црне Горе а потом и Грчке и Сирије, игра већу улогу на просторима јужне Европе и Блиског истока ова коалиција земаља повлачи демаркациону линију и читав Балкан дели на западни (под утицајем западних сила: Немачке, Француске и Енглеске) и источни (који препушта Русији). Тако се Русији привидно омогућава утицај у источном Балкану (иако је овај део Балкана већ анектиран у чврсте структуре ЕУ и НАТО-а – Румунија и Бугарска), али не и на Западном Балкану (Србија, Црна Гора, БиХ), који је увек био наклоњенији руском фактору. Одсецањем Албаније коридором Западног Балкана, и Грчке (сукобљавајући је са Русијом – а преко бугарских аспирација да изађе на топло Егејско море) западне силе су успеле да веома дуго Русију држе у једној врсти шах-позиције, онемогућавајући јој продор на Јадран, Егеј и Босфор. Русији наметнута линија између Западног и Источног Балкана актуализована је у неколико наврата: од царице Јекатерине и каснијег Сан-Стефанског споразума преко извлачења Брозове Југославије из руског утицаја моћи, све до данашњих дана када се Русија преко енергетских споразума поново враћа на Балкан и то најпре у Бугарску, а потом и у Србију, БиХ (кроз мањи ентитет – Републику Српску) и Црну Гору (куповина земљишта на приморју и улагања у капиталне привредне капацитете Црне Горе). Предмет руских аспирација је и Румунија, која је заједно са Бугарском део НАТО-а и ЕУ, али од које Русија неће лако одустати, јер је копнено повезује са јужнословенским народима.

⁵ „[...] конфликти на Балкану, као посебан геополитички простор, може се посматрати као израз његове периферизације у светској подели рада и нови историјски облик инструментализације од стране великих светских сила” (Mitrović, 2007, стр.19).

Приказ 8: Источни и Западни Балкан невидљивом линијом граница Србије са Румунијом и Бугарском: од Ђердапске клисуре преко Старе планине

Figure 8: Eastern and Western Balkans, the invisible line of the Serbian border with Romania and Bulgaria: the Djerdap Iron Gates gorge and down the Stara planina mountain

Коначно, најслабији, али веома композитни утицај југозапада остварује се кроз присуство деловања Католичке цркве на простори-ма Балкана. Католички утицај протезао се у историји највише преко Аустрије, и то, неспорно на Крањску, Истру, Славонију, централну Босну, и западну Херцеговину, и Срем, а посредно на Београдски пашалук и делове данашње Црне Горе и северне Албаније. Преко Венеције и касније Аустрије тај утицај је видљив и у Далмацији до Дубровника и у Боки которској. И данас је ово дејство приметно, али је смањеног интензитета, нарочито откако католичка верзија хришћанства више није државна религија царевина и држава (република). Данас геополитичко присуство на Балкану можемо уочити кроз: давање безрезервне подршке Хрватској за улазак у Европску унију, лобирањем код Немачке за заузимање за херцеговачке и босанске Хрвате у БиХ, деловањем на политичка и црквена дешавања у Црној Гори и Албанији...

МОГУЋНОСТИ ПОМИРЕЊА ЦИВИЛИЗАЦИЈА НА БАЛКАНУ

Могућност помирења супротстављених цивилизација на Балкану опажа се у неколико важних мера, које би могле да: приближе, сучеље, разумеју, осећаје и прожму настојања да се о додиру цивилизација више не говори и пише као о сукобу цивилизација, већ као о сарадњи. У те мере спадају:

- инсистирање на верском дијалогу и међуверској толеранцији;
- подизање екуменског дијалога на ниво општег;
- рад на терену са људима из различитих етничких и верских средина, који живе у етнички и верски измешаним срединама;⁶
- стварање општег безбедносног оквира великих сила којим се простор Балкана додатно сигурносно ојачава и стабилизује.

ЛИТЕРАТУРА

- Akvinski, T. (1992). *Razgovor sa muslimanima i pravoslavcima – Protiv zablude Grka*. Zagreb: Nakladni zavod Školska knjiga – Globus.
- Алексић Пејковић, Љ. (1997). Балкан балканским народима – између легитимистичког и националног принципа. У С. Терзић, (Ур), *Ислам, Балкан и велике силе – XIV-XX век* (стр. 139-156). Београд: Историјски институт САНУ.
- Долечек, Р. (1993). Југословенска браћа – Срби, Хрвати и Муслимани. У Л. Н. Толстој, И. Андрић, Р. Долечек, *Три сведочанства о Босни: (1908, 1946, 1992)* (стр. 33-65). Београд: Министарство за информације Републике Србије.
- Екмечић, М. (1997). Улога ислама у социјалном и политичком развоју Балкана. У С. Терзић, (Ур), *Ислам, Балкан и велике силе – XIV-XX век* (стр. 139-156). Београд: Историјски институт САНУ.
- Erlich, V. (1964). *Porodica u transformaciji*. Zagreb: Naprijed.
- Јанулатас, А. (2005). *Ислам*. Београд: Хришћански културни центар.
- Јевтић, М., Пецељ, М. (1995). *Ислам и геополитичка логика*. Београд: Ковинг-инжењеринг.
- Congar, Y. (1954). Extrait de l'ouvrage 1054-1954 – L'Eglise et les Eglises. *Note sur le schisme oriental*, partie I. Ciney-Bruxelles: Éditions de Chevetogne.
- Костић, Л. (2000). *Наука утврђује народност Б-Х Муслимана*. Србиње – Нови Сад: Добрица књига.
- Коцић, М. (2010). *Орјентализација материјалне културе на Балкану – Османски период XV-XIX век* (Магистарска теза). Београд: Филозофски факултет.
- Leposavić, P. (2005). *Papstvo*. Beograd: IGAM.

⁶ Ево како решење овог проблема предвиђа Богадана Тодорова: „Бугарска чува важне односе и међуделовања између одвојених појединаца и група (то је хоризонтални однос) на основама нечега што би на бугарском, и турском, могли назвати *Комшилук*. Ово је модел успешног управљања различитостима који би требали да буду прихваћени у целој Европи – повратак у међуделовање различитих група, очување хоризонталне матрице скупа.” (Todorova, 2007, стр. 25).

- Mitrović, Lj. (2007). Dialogue and convergence of Islam and Christianity in the Balkans as a precondition for development of the culture of peace, cooperation and integration among people. In: D. B. Djordjević (Ed.): 14th Annual International Religious YSSSR Conference *Islam at the Balkans in the past, today and in the future* (pp. 15-20) Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.
- Orser, E. Ch. (2004). *Race and practice in archaeological interpretation*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ostrogorski, G. (1947). *Istorija Vizantije*. Beograd: Prosveta.
- Поповић, Ј. (1912). *Опита црквена историја 1054-1912*, део други. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Станковић, В. (2011). *Утицај хришћанских конфесија на политику друштвеног развоја*. Београд: Факултет политичких наука.
- Tanasković, D. (2007). Islam in the Balkans, islam within the Balkans. In: D. B. Djordjević (Ed.): 14th Annual International Religious YSSSR Conference *Islam at the Balkans in the past, today and in the future* (pp. 9-14). Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.
- Танасковић, Д. (2010). *Ислам – догма и живот*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Todorova, B. (2007). Bulgarian ethnic model – tolerance between Christians and Muslims. In: D. B. Djordjević (Ed.): 14th Annual International Religious YSSSR Conference *Islam at the Balkans in the past, today and in the future* (21-26). Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilizations?. *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49. New York: ABI/Inform Global.
- Schevill, F. (1971). The Greek and Roman epochs of Balkan History. *The History of the Balkan Peninsula*. London: Ayer Publishing.

Vladan P. Stanković, Institute for Political Studies, Belgrade

THE CLASH OF CIVILIZATIONS IN THE BALKANS AND THE POSSIBILITY OF OVERCOMING IT

Summary

Since the earliest times, the Balkan Peninsula has been characterised by the intricate conglomerate of races, ethnicities, religions, cultures, languages and nations. During the Tertiary and Quaternary ages, in this region, the three basic race types can be met. The Mediterraneanise (along the Mediterranean coastal line, Caucasians with the Africanised characteristics), Alpineans (in the mainland of the Balkan peninsula, Caucasians with the Asian characteristics) and along northern edge of Balkan Peninsula, the Nordic group (Caucasians). During the ancient times, the Balkan peninsula was settled by the old-Balkans groups: The Dacians, the Thracians, the proto-Greek tribes, the Illyrians...

With the fall of the Roman Empire, the dominant population group becomes the Slavic one. The first Slavic states, those of Croats, Serbs and Bulgarians will last until the Ottoman invasion. During the Ottoman rule, the composition of the population suffers a sudden change. However, those changes are not crucial. The Balkans (with the exception of the Albanian and Greek tribes) is mainly populated by the Slavs. The previously predominant Orthodox (Byzantine) cultural and religious set-

ting becomes smaller and narrowed at the expense of Islam. Even Catholic civilisation is in retreat – it remains reduced to the Adriatic coastline, tied to the Venetian holds. It can be said that during the XVII and XIX centuries Christianity is just a fragment within Islamic domination.

This state of affairs will last until the begging of the 19th century, when the national freedom movements of Serbs, Greeks and others arise, taking the parts of the Balkan peninsula from the Ottoman Empire. The first independent Balkan states emerge during those times, while the entire region is marked with the term: balkanization, the term that describes the process of fragmentation in what used to be an integrated whole, without a clear strategy or vision. The creation of Yugoslavia was an attempt to integrate the western region of the Balkans into a unified cultural and civilisation space. There were some voices in favour of forming a much larger unified state, the so-called Balkania or the union of all Balkan nations. However, those attempts failed, because the ethno-centric forces were stronger. The Balkan has remained the meeting point of three great civilisations: Orthodox Christian (Byzantine), Roman Catholic and Islam. Along the rifts of those civilisations, the ethnocentric forces act as centrifugal forces, and create divisions while the processes of integration suffer failures.

Due to that setting, it is very important to work on the reconciliation processes among the Balkan nations. There are many differences but there are also similarities. Instead of insisting on differences, similarities need to be brought forth, connections found and the indigenous cultural and civilisation heritage enriched with the heritage from other cultures. On the world scale, the Balkan culture is recognised as a unified space. The question that arises, then, is why not work on similarities. Some of the efforts that could be undertaken are: insisting on religious dialogue and inter religion tolerance, elevation of ecumenical dialogue to the common level, work in the field, with the people from different ethnic and religious groups that live in the multi-ethnic and multi-religious areas, creating the common security framework by the great powers, that would stabilise and strengthen the Balkans. All these efforts, for a start, could at least stabilise the current situation and offer some common ground for a more constructive approach to this long-lasting problem.